

מזכר מדיניות

אפריל 2019

שינוי השיח מדריך גרפי לבוחר הישראלי

דן בן-דוד¹

תקציר

כשישראל נמצאת באחד הצמתים החשובים בהיסטוריה שלה, המדינה הולכת לבחירות. בעולם מודרני מוצף בנתונים, היכולת להבדיל בין טפל ועיקר היא חיונית. המדריך הגרפי שמובא כאן בהמשך הינו ייחודי בהקשר זה. הוא מתעמק אל מתחת לשיח הלעיתים רדוד כדי לספק תמונה מאירת עיניים על האתגרים ארוכי הטווח המרכזיים של ישראל בתחום הכלכלי-חברתי. המדריך מראה היכן היתה ישראל בעבר, היכן היא ניצבת היום ולאן פניה. זוהי תמונה שצריכה לעניין ולאחד את כלל אזרחים, בין אם הם ימניים או שמאלנים, דתיים או חילונים, יהודים או ערבים.

בעוד שסוגיית הבטחון הלאומי תופסת את מרבית תשומת הלב בבחירות ישראליות, מדובר בתפיסה בסיסית במכילה הרבה יותר ממה שנהוג לחשוב. השנים האחרונות היו טובות יחסית לישראל מבחינה כלכלית, בדומה לנווה מדבר שופע. אך זהו נווה מדבר שניצב על מסלול בעייתי מאוד – ויציב באופן מדהים – לעתיד שאינו בר קיימא. בניגוד לדעות רווחות, התוואי הישראלי אינו גזירת גורל ואינו חקוק בסלע. לבוחרים יש מה לומר, והאחראיות, לקבוע את כיוונה של המדינה. החלון לשינוי מהותי בעדיפויות הלאומיות עדיין פתוח – אך לא ישאר פתוח לנצח.

¹ פרופ' דן בן-דוד, נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, חבר סגל בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב.

היכן היינו?

בשנות השבעים ישראל שינתה את העדיפויות הלאומיות שלה בתחומי היסוד – ועמן השתנו מאוד התוואים ארוכי הטווח. בתחילת דרכה, מדינה הצעירה היתה עניה והיא הוצפה בעולים שהגיעו עם רק הבגדים על גבם. ישראל עברה תקופת צנע ומלחמות קיום. אך למרות דלות המשאבים, מצא דור המייסדים את הדרך לבנות לא רק ישובים וכבישים, אלא גם – למשל – אוניברסיטאות ובתי חולים.

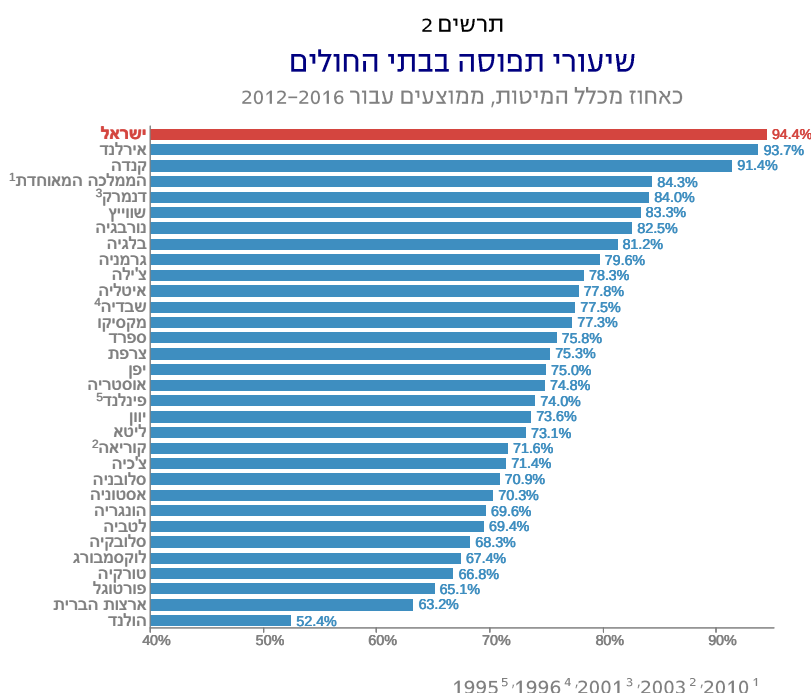
עד אמצע שנות השבעים, הוקמו בתי חולים מצפת ועד אילת, ומספר המיטות בהם הצליח להדביק את הגידול המהיר באוכלוסייה. עד אמצע שנות ה-70 קמו בישראל שבע אוניברסיטאות מחקר, ומספר אנשי הסגל הבכיר בארץ, יחסית לגודל האוכלוסייה, התקרב לרמות אמריקניות.

הזנחת מערכת הבריאות

מספר המיטות לנפש נמצא בפילה חופשית מאז אמצע שנות השבעים (תרשים 1).

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: למ"ס ומשרד הבריאות

1 2010, 2 2003, 3 2001, 4 1996, 5 1995

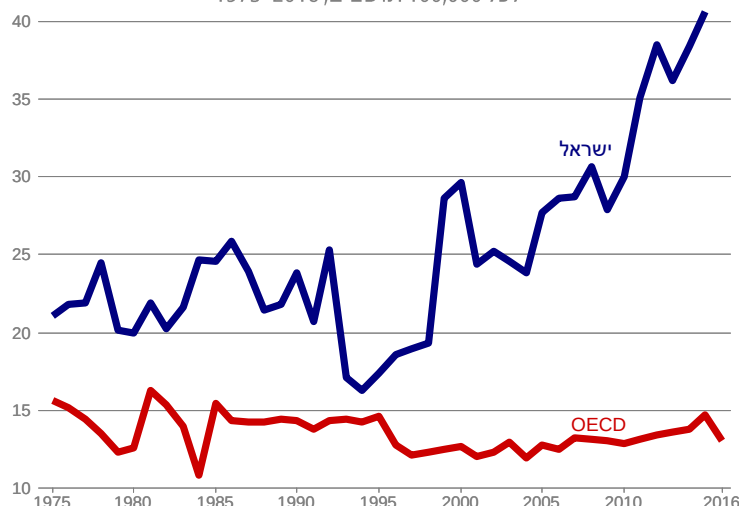
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

היום יש לבתי החולים בארץ את שיעורי התפוסה הגבוהים ביותר ב-OECD (תרשים 2).

תרשים 3

תמותה ממחלות זיהומיות

לכל 100,000 תושבים, 1975-2016*

* מותאם לפי היחס בין האוכלוסיה המנומלת לבין האוכלוסיה בפועל.

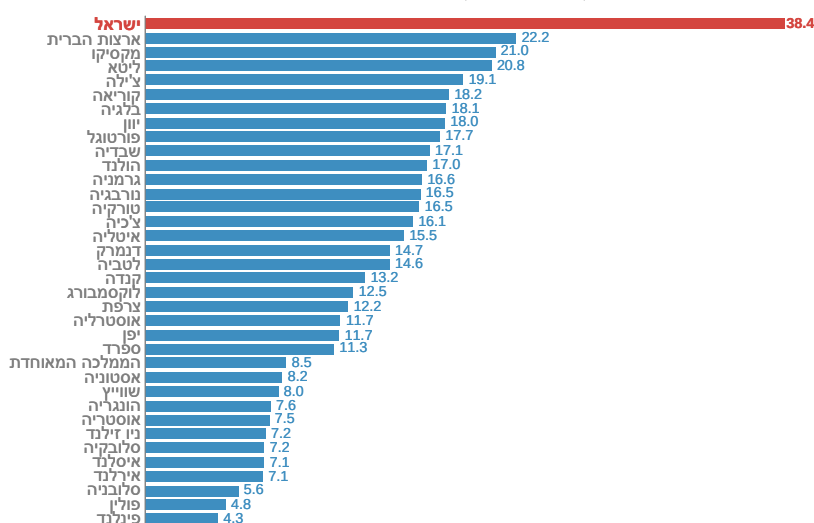
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

להזנחה המתמדת של מערכת הבריאות יש מחיר. דילול המשאבים וכוח האדם לא גורמים רק לתורים ארוכים, לצפיפות, לסבל ולאלימות מצד מטופלים. בשני העשורים האחרונים הוכפל שיעור התמותה כתוצאה ממחלות זיהומיות (תרשים 3).

תרשים 4

תמותה ממחלות זיהומיות

לכל 100,000 תושבים, ממוצעים עבור 2013-2016*

* מותאם לפי היחס בין האוכלוסיה המנומלת לבין האוכלוסיה בפועל

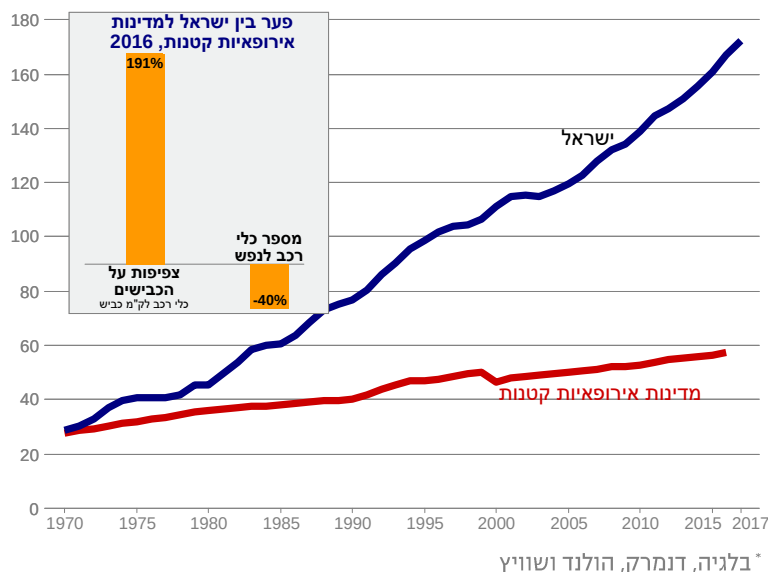
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

הזינוק בשיעורי התמותה ממחלות זיהומיות מציב את ישראל לבדה בצמרת מדינות ה-OECD, עם 73% יותר מתים (כאחוז מהאוכלוסיה) בהשוואה לארה"ב, הניצבת במקום השני (תרשים 4). מספר המתים ממחלות זיהומיות מדי שנה הינו מכפיל דו-ספרתי של מספר ההרוגים בתאונות דרכים בארץ.

תרשים 5

צפיפות על הכבישים

רכבים לקילומטר כביש בישראל ובמדינות אירופאיות קטנות, 1970-2017

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: למ"ס, ה-OECD, הבנק העולמי ו-Ingram and Liu (1999)

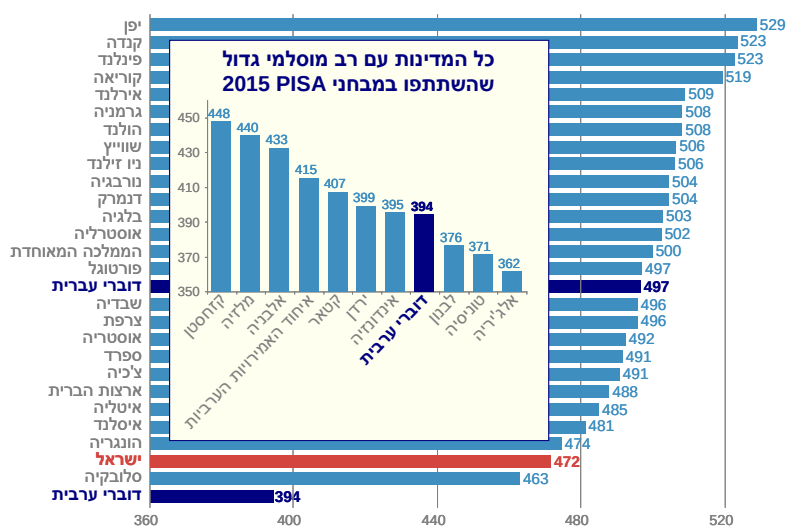
הזנחת תשתית התחבורה

בתחילת שנות השבעים, דור המייסדים הביא את הצפיפות על כבישי המדינה לשוויון מלא עם ממוצע המדינות האירופאיות הקטנות. אך מאז הצפיפות בארץ גדלה לכמעט פי שלושה מהצפיפות אצלם – וזאת אף שיש בארץ 40% פחות כלי רכב לנפש (תרשים 5). המצב נובע מכך שבארץ אין חלופות ראויות לנסיעה ברכב הפרטי. התוצאה: גודש קיצוני ופקקים.

תרשים 6

רמה כללית של החינוך בעולם המפותח

ממוצעים ארציים ב-OECD במבחני PISA 2015
 (נתוני ישראל אינם כוללים חרדים)

* ממוצע ארצי במבחנים במתמטיקה, מדע וקריאה

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: PISA והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך

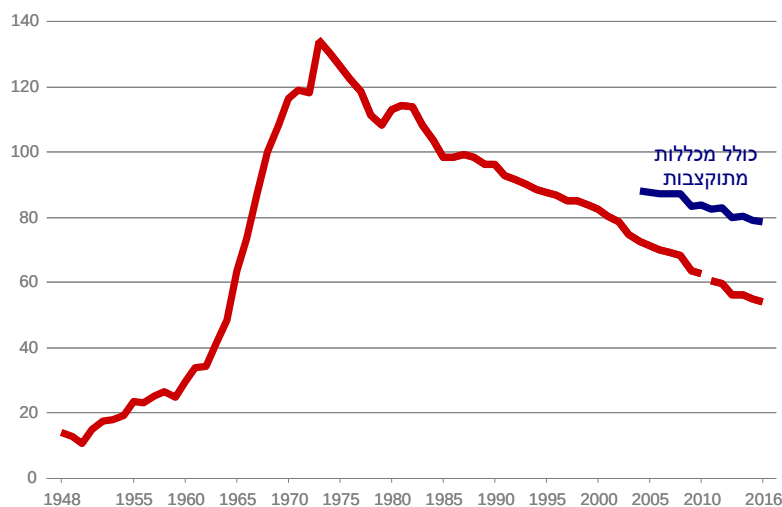
הזנחת מערכת החינוך

הישגי ילדי ישראל בתחומי היסוד נמצאים בתחתית העולם המפותח, וזאת גם בלי שנלקחים בחשבון התלמידים החרדים, שאינם לומדים את מקצועות הליבה ואינם נבחנים במבחנים הבינלאומיים (תרשים 6). הישגי הילדים הערבים הישראליים נמצאים מתחת למדינות עולם שלישי – ולמעשה, מתחת למרבית המדינות המוסלמיות. הגרף מעניק הצצה אל העתיד מכיוון שלכשיגדלו הילדים מהמדינות השונות, הם יצטרכו להתחרות ביניהם בשוק העולמי. מהגרף ניתן לראות כיצד אותן מדינות מכינות את ילדיהם היום לעתיד המתקרב.

תרשים 7

סגל באוניברסיטאות ישראליות*

סגל בכיר לכל 100,000 נפשות, 1948-2016

* סגל בכיר כולל פרופסורים מן המניין, פרופסורים חבר, מרצים בכירים ומרצים. בסיס הנתונים השתנה ב-2011.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: למ"ס וות"ת.

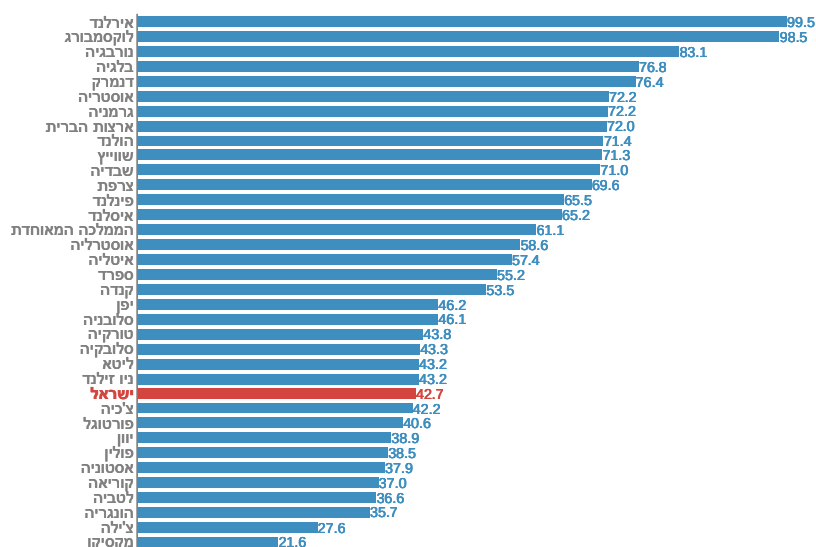
הזנחת מעטפת הידע

מאמצע שנות השבעים, אוכלוסית ישראל יותר מהכפילה את עצמה. המדינה עשירה במידה ניכרת מזו של דור המייסדים (התוצר לנפש יותר מהכפיל את עצמו מאז שנות השבעים). אך העדיפויות הלאומיות השתנו. ישראל לא בנתה עוד טכניון, לא הקימה עוד אוניברסיטה עברית או עוד אוניברסיטת תל אביב. היום, מספר החוקרים האוניברסיטאים – יחסית לגודל האוכלוסיה – נמוך בכ-60% ממספרם במדינה העניה הרבה יותר של שנות השבעים (תרשים 7).

תרשים 8

פריון עבודה ב-2017

תמ"ג לשעת עבודה ב-OECD*

* בדולרים שוטפים לפי יחס כח קניה.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

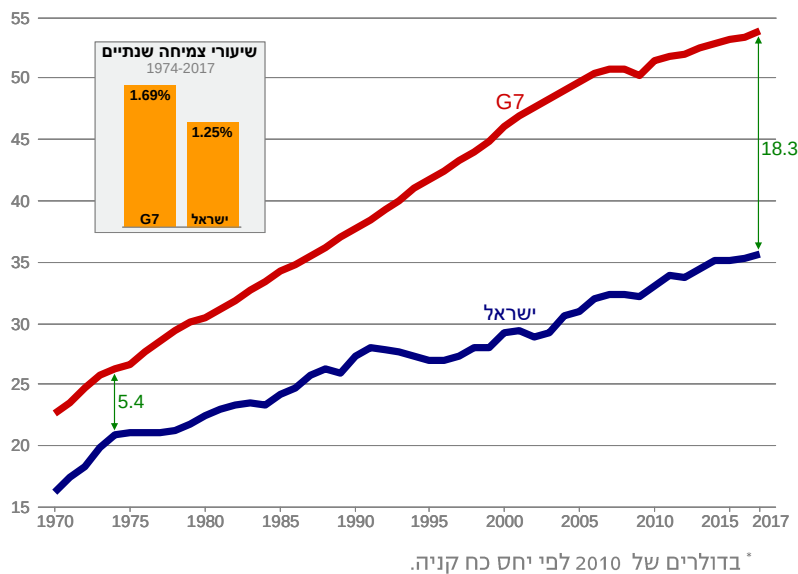
תוצאות ההזנחה

כאשר תשתית התחבורה הינה מהמוזנחות בעולם המפותח ורמת החינוך נמצאת בתחתית העולם המפותח, אין זה מפתיע שפריון העבודה בישראל נמוך מזה של מרבית מדינות ה-OECD (תרשים 8). פריון העבודה הוא גורם מפתח בקביעת הכנסה: אם הכמות הממוצעת המיוצרת בשעה על ידי ישראלי נמוכה, הרי שהשכר הממוצע לשעה שיקבל אותו עובד יהיה נמוך אף הוא.

תרשים 9

פריון עבודה, 1970-2017

תמ"ג לשעת עבודה *

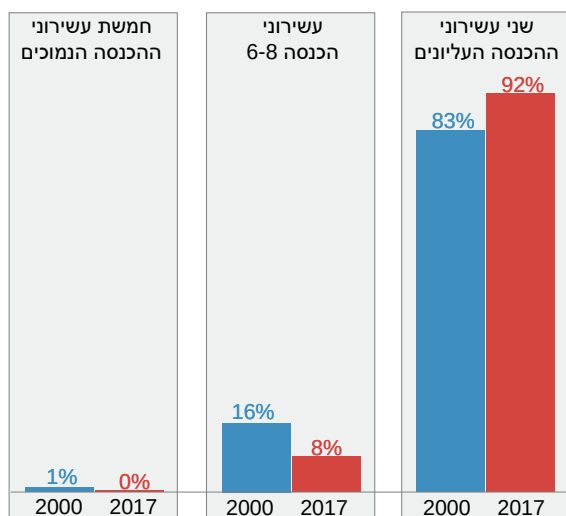
* בדולרים של 2010 לפי יחס כח קניה.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

פריון העבודה בישראל אינו רק נמוך. הוא נסוג יותר ויותר – במונחים יחסיים – לעומת פריון העבודה במדינות המובילות (תרשים 9). מאז אמצע שנות השבעים הפער בין מדינות ה-G7 לבין ישראל גדל ביותר מפי שלושה. התוואי של ארבעת העשורים האחרונים לא היה בר קיימא במשך ארבעת העשורים הבאים – עם כל המשתמע מכך לגבי עתידה של ישראל.

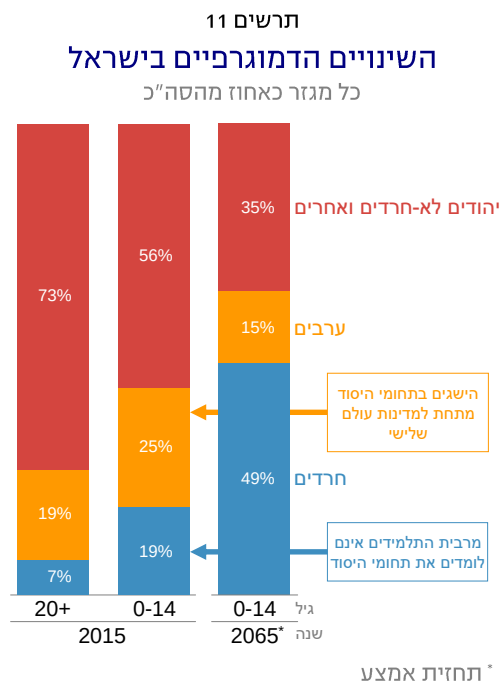
ככל שגדל הפער בין מה שישראלים מיומנים ומשכילים יכולים להשתכר בחו"ל לבין מה שהם מקבלים בארץ, כך קטנה והולכת היכולת של החברה הישראלית לשמר אותם בארץ. עם הזמן יהיה זה יותר ויותר קל – במיוחד עבור צעירים משכילים ומיומנים – להחליט בין לעזוב את הארץ או להישאר ולהשתכר מתחת לפוטנציאל שלהם. החלטתם תהיה קלה עוד יותר כשיקחו בחשבון שכתפיים הולכות ופוחתות יצטרכו לשאת בנטל – ממסים ועד מילואים – שיגדל וילך.

תרשים 10

חלקם של עשירי ההכנסה
בסך התקבולים ממס הכנסהמקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: ממשד האוצר

כבר היום, ההכנסה של מחצית מאוכלוסית המדינה נמוכה כל כך, עד שהם אינם משלמים מס הכנסה כלל (תרשים 10). 92% מסך תקבולי המדינה ממס ההכנסה באים מ-20% מהאוכלוסיה בלבד – עליה מ-83% ב-2000.

אם זהו המצב הנוכחי, מה יקרה כאשר תלמידי כיתה א' היום יגיעו לגיל העבודה? בידי כמה מהם יהיו הכלים לעבוד במשק מודרני, וכמה מהם יזדקקו לסיוע על מנת לשרוד? כשהנהגת המדינה אינה מבינה או מגלה עניין בטיפול שורש המחייב שינוי כיוון, כמה מהצעירים המשכילים ישארו בארץ כדי לשאת בנטל המס שיגדל בהתמדה כתוצאה מצרכים גוברים והולכים לצד שיעור קטן יותר של משלמים?

העתיד – אם לא נתעשת

הגיעה העת לשינוי השיח הציבורי בישראל לשנות פרדיגמות ישנות. בטחון לאומי אינו רק מטוסים וטנקים. זהו גם היכולת לתחזק צבא של עולם ראשון.

כמחצית מהילדים בארץ היום מקבלים חינוך ברמה של עולם שלישי, והם שייכים לחלקי האוכלוסיה הגדלים הכי מהר (תרשים 11). חינוך של עולם שלישי יוביל למשק של עולם שלישי. אך משק של עולם שלישי לא יוכל לתמוך בצבא של עולם ראשון – עם כל המשתמע מכך על יכולתה העתידית של ישראל לשרוד באזור האלים והמסוכן על פני כדור הארץ.

ישראל נמצאת באחת מצמתי דרכים החשובים בתולדתה. העדיפויות הלאומיות שיתקבלו בשנים הקרובות, לפני שהמדינה עוברת את נקודת האל-חזור הדמוגרפית-דמוקרטית, יקבעו אם היא תהיה או לא תהיה בדורות העתידיים.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מוסד שורש הוא מכון עצמאי ובלתי-תלוי לחקר מדיניות. המוסד עורך מחקרים מבוססי עובדות ובלתי מוטים על המשק ועל החברה האזרחית בישראל. מטרת המוסד לסייע בהנעת המדינה לתוואי ארוך טווח בר-קיימא, המעלה את רמת החיים בישראל ומקטין את הפערים בה. לקידום מטרה זו, מוסד שורש מספק מידע למקבלי ההחלטות המובילים בישראל ולציבור הרחב במדינה ומחוצה לה באמצעות תדריכים ופרסומים ברורים ונגישים על מקורו, אופיין ומימדיהן של סוגיות שורש מולן ניצבת המדינה. המוסד מציע חלופות מדיניות לשיפור רווחת כל חלקי החברה בישראל וליצירת הזדמנויות שוות יותר לאזרחיה.